

Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2017

Kongens fiskehoveri

AF ERIK A. JARRUM

Hoveri er et begreb, de færreste i dag ved, hvad er, selv om ordet stadig bruges om tvungent arbejde. Vore forfædre, hvoraf de fleste var bønder, var gennem århundreder plaget af den ret, som jordejerne tiltog sig ved at pålægge deres fæstere større og større arbejdsopgaver. Kronen, der var den største jordejer i Nordøstsjælland, holdt sig ikke tilbage. En særlig form for hoveri var arbejdet ved ferskvandsfiskerierne i søer og damme samt kørsel med fiskene til hofspisningen i København, på Frederiksborg Slot og Kronborg Slot.

Det velkendte hoveri

Middelalderens fæstebonde var en mand, der lejede og fik brugsretten over et stykke jord af jordejeren. Ud over en lejeafgift kaldet landgilden, der skulle ydes af den lejede jord, kunne fæsteren også være pålagt at yde et nærmere bestemt antal dages arbejde på jordejerens øvrige gods.

I Esum Klosters Jordebog fra 1497 nævnes ikke blot landgilden, men også den enkelte gårds eller landsbys arbejde og kørsel for klostret. Munkene ejede 311 store og små gårde, hvoraf størstedelen lå i klostrets nærhed. Det gjorde det nemmere at kræve pløje-, harve- og høstdage på klostrets marker eller slette- og skæredage samt kørselshoveri, kaldet ægter.

For eksempel skulle landsbyen Villingerøds ni

gårde hver pløje i tre dage, og de skulle køre høg og korn ind en dag hver uge under høsten. I Esbønderup var de seks gårde forpligtet til to slettedage, fire skæredage, tre pløjedage og skulle køre 20 læs brænde hver. En bonde i Saltrup skulle desuden harve og køre høg: "så ofte, som han tilsiges".

Man kunne også, som i landsbyerne Skærød og Huseby ved Arresø, betale arbejdspenge som hoveriafløsning, mens fjernere liggende gårde på Sjælland ikke var pålagt hoveri. Hoveriet kunne altså variere fra gård til gård, men var fastlagt og nedskrevet.

Hoveriet forøges

I løbet af 1500-årene søgte adel og krone at samle fæstegodset, der ofte lå spredt over mange landsdele, omkring hovedgårde eller ladegårde. Indtil 1536 gjaldt det også kirkens godser, men ved Reformationen blev dette gods konfiskeret af kronen. Allerede fra kong Frederik 1.s tid (1523-1533) kendes klager fra Kronborg Lens bønder over, at lensmanden ikke længere ville nøjes med ni årlige arbejdsdage og en ugentlig arbejdsdag i høsten samt 24 skilling i arbejdspenge, men i stedet forlangte en ugentlig arbejdsdag året rundt!

Årsagen hertil var den udvidede hovedgårdsdrift med større herregårdsmarker og –bygninger, som førte til et tilsvarende øget behov for arbejdshoveri på marker, enge og bygninger. Også kørselshoveri

Videnskabernes Selskabs kort 1768. Arresø, Søborg Sø, Esrum Sø og mange mindre søer kan ses. Geodatastyrelsen.

med materialer og varetagelse af den store hus-holdning på herregårdene samt pasning af husdyrholdet og tærskningen på ladegårdene forøgedes i takt med den udvidede hovedgårdsdrift.

Kronen blev, bortset fra kirke- og præstegodset, eneejer i Nordøstsjælland, hvor ladegårdsdriften nu var fremherskende. Hoveriet blev i 1600- og 1700-årene så tung en byrde for fæstebønderne, at udbyttet af deres egne gårde eller huse led skade, hvilket gik ud over betalingen af landgilden og såsæden til det kommende år.

Kronens hoveri i slutningen af 1600-tallet

Fra regnskabsåret 1691 og frem til 1697 er bevaret

detaljerede beskrivelser af hoveriet i Kronborg og Frederiksborg amter. Sammen med Københavns Amt udgjorde de kronens vildtbane i Nordøstsjælland. Hoveriet blev nedskrevet sogn for sogn, med dag og dato og hoveriets art i en årlig specifikation på f.eks. "Ecker og Arbejd [kørsler og arbejde]" i det enkelte amt.

Det arbejde, der påhvilede sognene i det såkaldte lodskifte, dvs. arbejde på ladegårdsmarkerne ved Esrum, Østrup (senere Fredensborg), Ebbekøb ved Asminderød og Kronborg, var delt mellem sognene på skift: "så enhver deraf véd sin andel", hvor bønderne skulle pløje, så, høste, udkøre gødning samt gøre en del opvartning ved stutterierne og gærde-lukning.

Alle former for transport af varer og personer, der også kunne omfatte militæret, og ethvert arbejde, som kronen skulle have udført på lande-, konge- og jagtvejene, i skovene, i tørvemoserne og ved jernværkerne ved Hellebæk, blev pålagt kronens bønder.

Ved kongens jagter blev bønderne udskrevet som klappere. For eksempel blev bønder og husmænd i alle Holbo Herreds sogne udkommanderet til rævejagt i herredets skove i fire dage i december 1696. De kunne også køre året igennem med vildt fra skovriderne til hofspisningen i København og på Frederiksborg Slot. Også det omfattende arbejde med anlæggelse og vedligeholdelse af dæmninger ved søer og damme, der blev brugt i fiskerierne, måtte bønderne klare. Når mølleåerne i sensommeren skulle renses, blev alle sognene udkommanderet til at rense hver sit afsnit, og Asserbo flyvesand krævede f.eks. i 1694 også kørsel med ris og "gående folk" fra hele Vejby Sogn til gærdelukning mod sandflugten.

Kørselshoveriets omfang

I Kronborg Amt var der 611 hele og halve gårde, der skulle stille vogne til rådighed for kronen, og: "gående arbejde", dvs. arbejdskraft, hvor vogne ikke var nødvendige. Vognene beskrives for det meste som: "ildekørende", hvilket betyder, at de ikke var ordentlig vedligeholdte. Kørsler inden for amtet samt kørsler til Helsingør, Frederiksborg eller Rungsted regnedes for korte rejser, mens kørslerne til København var lange rejser.

I årene 1691-1697 var der i periodens begyndelse omkring 447 vogne i Kronborg Amts 13 sogne. De lange rejser var i disse år på henholdsvis 1165, 1145, 830, 792, 1082 og 1106 kørsler, dvs. på et nogenlunde ensartet niveau. De korte rejser i samme periode var på henholdsvis 2610, 3763, 4209,

4560, 3771 og 5387 ture. Hertil var der nogle heste i forspand, når der om vinteren var: "ond vej" og vognene vanskeligt kunne komme frem. I 1692/93 blev der f.eks. brugt 81 par heste til forspand.

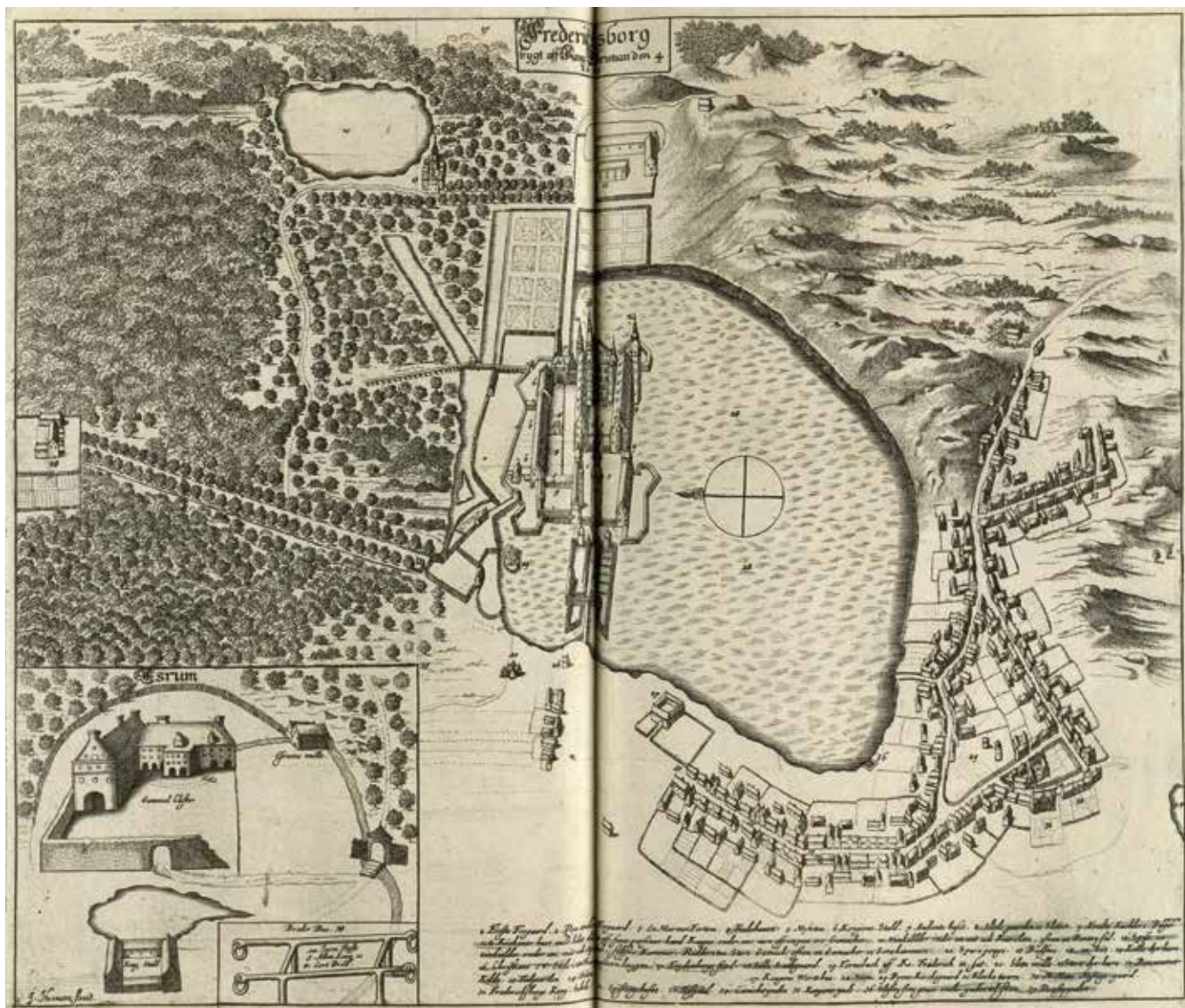
Antallet af korte rejser steg altså voldsomt i nævnte periode. Samtidig angives antallet af sognenes vogne, der kunne køre, at være faldet fra 447 til 360 mellem år 1693/94 og 1694/95. Om det skyldtes nedslidning af vognparken, eller om bønderne, som en stille protest mod de mange kørsler, gjorde alt for at knibe uden om, meldes der ikke noget om.

Amtsforvalteren Jens Rostgaards vurdering af hoveriet

Amtsforvalter Jens Rostgaard i Kronborg Amt beskriver – her tilpasset til nutidsdansk – måske bedre end nogen anden, hvor tungt hoveriet hvilede på bønderne:

"Når nu det ordinære arbejde, som amtet efter årstiderne i adskillige fald er tildelt, såsom fiske-drætter, pløjning, såning, gærdelukninger, gødnings udførsel, høst, veje samt sten- og træbroer at reparere med andet sligt blev antegnet ved dag og dato, lige som de mange andre ekstra rejser og hoverier herudi er anskreven, skulle befindes i sandhed, at en bonde her på amtet til at forestå sin [egen] gård med at bygge, pløje, så og høste, være sig om sin skat og anden udgift, snart ikke kan have en eller to dage fri om ugen, hvilket falder meget tungt for bonden, især for de forarmede, som de nu er næsten alle, der ikke kan holde pige eller dreng, enten at sende for sig, eller som kan blive hjemme og gøre hvad fornøden er [passe gården]"².

Navnlig klager amtsforvalteren over, at der foruden det: "rette arbejde", som amtet er tildelt, også

Frederiksborg Slot og Slotssøen. Ved afløbet fra Lille Slotssø, lidt til venstre for midten, lå Slotsmøllen. Kort over Hillerød, 1677. Fra Resens Atlas Danicus, Det Kgl. Bibliotek.

er megen kørsel ved Kronborg fæstning: "som årligt mere tiltager end aftager", ligesom arbejderne ved jernværkerne (løsning af stenkul og gammelt jern): "og adskilligt andet som forefalder ved strandsiderne". Han undlader ikke at nævne, at amtet: "grænser 5½ mil i længden omkring ved stranden".

Desuden er amtet:

"overflødig med vildt og en temmelig del vildsvin, og selv om 8 til 10 mand i en landsby holder nattevagt om sommeren for at vogte sæden, så kan man nogle steder knap høste en tønde for en tønde udsæd." Desuden skriver han, at "jorderne er så slette og ringe, at de ikke findes ringere noget

sted i landet", og: "overløben med underskov, gejl, eneris og andet unyttigt tøj, som forhindrer jordens grøde".

Selvom Rostgaard synes at tale de hårdt trængte bønders sag, er det værd at bemærke, at han sandsynligvis bare har videregivet deres klage.

En luksusspise

Et stort og omfattende hoveri var ferskvandsfiskeriet. Ferskvandsfisk var en luksusspise, der var højt værdsat ved hoffet. Til at varetage dette fiskeri i bl.a. Frederiksborg, Kronborg og Københavns Len, blev der fra slutningen af 1500-årene ansat en Kongelig Majestæts Fiskemester, og fiskeriet reguleredes ved kongelige forordninger. Ligesom med jagten i Nordsjælland betragtedes ferskvandsfiskeriet som en herlighed, der var forbeholdt kronen³. Et forbud mod at fiske i de kongelige søer og damme blev dog ikke altid overholdt. Bønderne blev retsforfulgt, og forbuddene måtte gentages.

Der blev altså holdt opsyn med kongens ejendom, hvilket en oplysning fra 30. maj 1699 viser, da 12 ridende karle fra Søborg Sogn var i skovene for at tilse: "Ko. Ma. [Kongelig Majestæts] vildt og fiskevand"⁴.

Navnene på de første mange fiskemestre ved de nordsjællandske len fra 1579 til 1636 havde tysk-klingende navne. Det antyder, at kunsten at opdrætte fisk ikke var en færdighed, der var blevet udviklet og kultiveret i de danske klostre gennem middelalderen, men var kommet fra Europa i løbet af renæssancen sammen med indførelsen af karpen. Fra 1630'erne kendes fiskemestre i Nordsjælland med både danske og tyske navne.

Fiskemesterens hovedopgave var todelt. For det første stod han for flytningen af fisk mellem søer og damme, som var en vigtig og nødvendig pleje af

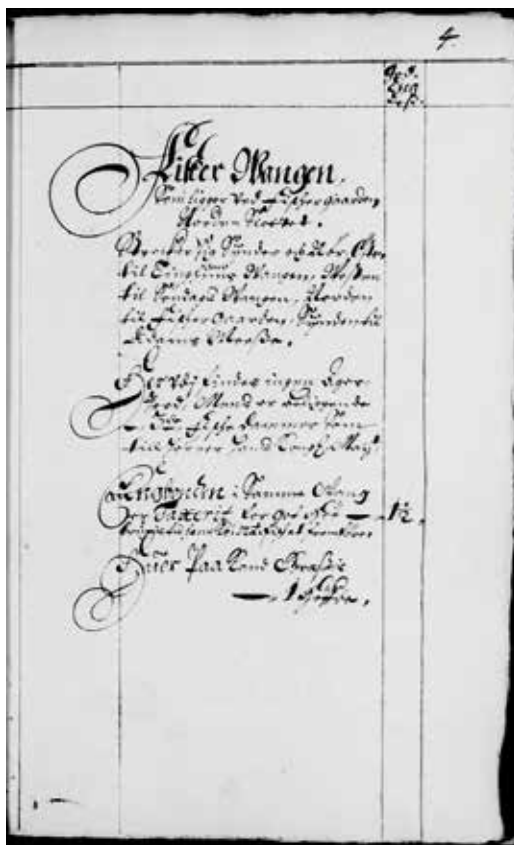

fiskebestandene. Hertil kom en jævnlig flytning af fiskeredskaber, vod og både fra sø til sø, der krævede ekstra vogne og hesteforspand. Vedligeholdelse af dæmningerne ved dammene behøvede ofte mange folks arbejde og tilførsel af tømmer og lermaterialer. For det andet skulle fiskemesteren følge med hoffet, når dette drog rundt på Sjælland, og have sine fiskeredskaber ved hånden, så der altid kunne leveres frisk fisk⁵.

På Christian 4.s tid (1588-1648) havde Kronborg Len til tider ansat fiskere, gravere og kuske til at hjælpe fiskemesteren. Fra Frederik 3.s tid (1648-1670) blev fiskeriet forpagtet af fiskemestre på årsmål med en lang række betingelser. Fiskemesteren Jens Jentzmehr, der forpagtede fiskeriet i vildtbansens tre amter i 1653, skulle ifølge sit forpagtningsbrev på egen bekostning underholde fiskere, gravere, kuske, hestevogne og andet fiskeredskab. Han skulle dagligt indlevere 20 retter gode ferske fisk, nemlig 12 retter herrefisk af karper, karusser, brasen, gedder og krebs, og otte retter af gode spise-fisk som aborre, emter, flirer, suder, skaller, hor-ker, ål og lignende. Hver ret var på 2½ skålpund svarende til knap 1¼ kg⁶. Derudover var han for-

Udsnit af matrikelkort over Hillerød fra 1809. Til højre ses Lille Slotssø, hvorfra vandet løber forbi Slotsmøllen (No 10). Til venstre ses 3 fiskedamme. Geodatastyrelsen.

Markbogen for Hillerød 1682 på tillemptet nutidsdansk: Fisker Vangen, som ligger ved Fiskergården norden slottet, strækker sig i øst til Tinghus Vangen, i vest til Søndags Vangen, i nord til Fiskergården og i syd til Adams Mose. I vangen er der 3 fiskedamme, der tilhører kongen.

pligtet til at levere fisk til hoffets øverste embedsmænd, dvs. kongens kansler, hofmesteren, Danske Kancellis oversekretær og hofmarskallen. Det blev i det hele til 41 fiskeretter om dagen svarende til ca. 60 kg fisk⁷.

Frederiksborg Fiskergård

De levende fisk fra især Arresø, men også fra småsøerne i Kronborg og Frederiksborg amter, blev i tønder med ferskvand kørt til Frederiksborg Fiskergård. Her blev de anbragt i hyttefade eller damme, indtil de skulle bruges på Frederiksborg Slot, Kronborg Slot eller, efter et fastlagt skema, blev transporteret til hofspisningen i København.

I det nævnte forpagtningsbrev fra 1653 overdrages: "kongens fiskergård ved Frederiksborg Slot med alt fiskeredskab og tilhørende heste, vogne, både, kaner (små både), fiskefade, hyttefade, vod, ruser" til fiskemester Jørgen Jentzmer⁸.

Fiskergården og Fiskervangen beskrives i markbogen 1682 som liggende ved Frederiksborg Slot og Tinghus Vangen. I Fiskervangen var der ingen agerjord, men tre fiskedamme der tilhørte kongen, og det nævnes, at engens gode hør brugtes til hestefoder ved kørslerne af Kongelig Majestæts fisk. Den nye matrikel fra 1694 kalder den liden eng ved Fiskergården "Fischerdamb Engen".

I begyndelsen af 1700-årene nævnes det, at der både var hyttefade ved Slotsmøllen og i Slotssøen, og at Fiskergården blev istandsat med både mursten og tømmer.

Fiskergården var det centrale opbevaringssted for fiskeredskaberne og voddene, og herfra styrede fiskemestrene fiskeriet. I maj 1699 måtte Helsing Sogn køre tømmer på 12 vogne til reparation af fiskergårdens damme. Flere gange nævnes det, at der blev transporteret tømmer til hyttefade og båndstager fra Mårum Sogns skove til fisketønder: "til fiskeriets fornødenhed". Den 6.maj 1693 blev der kørt fiskematerialer fra Espergærde til Kongelig Majestæts fiskeri på gården på 12 vogne.

Fiskeriet i søer og damme

Fiskeriet var i princippet lodskifte, der, som omtalt, var fastlagt ordinært årligt arbejde, der ikke skulle nedskrives med dage og datoer, men derimod kort blev beskrevet i hoverifortegnelsernes indledning. Bønderne skulle:

"drage på søerne, og flytte fiskene imellem søer og damme, og flie [reparere] hvad som kan blive til mangel på dammenes dæmninger og grundren-

der, og hver tredje uge at føre fiskene til hofspisningen til København, som medgår udi hver 3. uge: 14 vogne"⁹.

Ferskvandsfiskeri blev drevet i søer, damme og vandhuller af enhver størrelse. Damme fandtes især ved vandmøllerne, enten som mølledamme eller holdedamme ved vandløbene, der forsynede møllerne med vand. Ved Frederiksborg Fiskergård lå for eksempel Slotsmøllen, der fik sit vand fra Slotssøen, som således i virkeligheden var en opstemmet mølledam. Fiskemester Kaj Hardtman fæstede endda møllen i 1693¹⁰. Andre gravede damme kaldtes med samtidens ord "fiskedige" (grav, grøft) eller "fiskepark" (større fiskedam). De sidste nævnes for eksempel i stort tal i markbogen 1682 ved Frederiksborg og Hillerød. Selv tørvemoser og gadekær kunne bruges til opdræt af fisk.

Fiskedrætter eller voddragning samt flytning af de levende fisk til Frederiksborg Fiskergård og København udgjorde i 1690'erne det mest omfattende hoveri. De læsere, der skulle være interesseret i oplysninger om fiskerihoveriet på Nordøstsjællandssøer og damme kan kaste et blik på artiklens appendiks.

Fiskerihoveriet i Frederiksborg Amt

I modsætning til Kronborg Amt er oplysningerne om fiskerihoveriet i Frederiksborg Amt sparsomme. Ved nogle af amtets 26 sogne nævnes, at de deltog med vogne og folk i fiskeriet, men uden at det ellers fremgår hvor, hvornår og hvordan.

Det nævnes, at Ølstykke Sogn i november 1694 drog med vod på Ølstykke Sø, og at Kregme og Vinderød sogne i oktober 1694 og januar-februar 1695: "*betjente fiskeriet*" ved Arresø. Desuden tilføjes det, at de to sogne året igennem stedse lå til kronens fiskeri, undtagen om sommeren i høstti-

den, om vinteren, når: "*isen hverken kan briste eller bære*" og om "*våren i sædetiden*".

Nødebo Sogn beskrives som et lidet og ringe sogn. Hoveriet var udelukkende henlagt til det kongelige fiskeri med at udfiske fiskedamme og at flytte fisken til andre damme, holde dammenes dæmninger vedlige samt drage vod på Nødebo Sø: "*så vidt deres anpart er*", dvs. Esrum Søes sydlige del, der hørte til Frederiksborg Amt.

Torup Sogn, længst mod vest på Halsnæs i Frederiksborg Amt, var også lagt til fiskeriet, således, at det skulle køre med levende fisk med to vogne dagligt, til København i 14 dage, og Kronborg Amt skulle derefter køre to vogne dagligt i otte dage. Torup Sogns bønder kørte derpå igen i 14 dage og således året igennem.

Fra Frederiksborg Fiskergård til København

Kørslerne med fisk fra Frederiksborg Fiskergård til hofspisningen i København blev optegnet som lange rejser i årene fra 1690 til 1698.

I 1690/91 kørte 112 vogne med fisk fra Kronborg Amt til hofspisningen. Valby, Helsingø, Ramløse og Blistrup sogne kørte ved nogle få lejligheder henholdsvis 11, 84, 5 og 12 vogne. Heraf foregik nogle af turene om vinteren med 14 par heste i forspand.

Denne ordning blev 1691/92 radikalt ændret således, at Mårup Sogn, der kun havde 17 vogne, nu alene transportererede fiskene. Hver tredje uge kørte 14 vogne fra sognet til Fiskergården, tog fisk op i fisketønder, og kørte med dem til København. I alt blev det til 238 ture dette år.

Allerede fra 1692/93 blev denne ordning igen ændret. Belastningen for det lille Mårup Sogn må have været for voldsom, ligesom antallet af leveran-

Teglstrup Hegn i Tikøb sogn, 1877. Mange af søerne og dammene blev brugt af fiskemesteren til opdræt af fisk til hofspisningen. Geodata-styrelsen.

cer ønskedes forøget. Pligten til at køre fisk blev nu forøget til 350 vogne om året, fordelt på fire sogne: Mårum Sogn skulle køre 154 ture, Valby 42, Helsing 70 og Annisse 84. De lange fiskerejser fritog ikke de fire sogne for også at forrette andre lange rejser ligesom de øvrige sogne.

Fra 1694 og de følgende tre år ændredes kørslerne igen. Nu skulle Mårum Sogn køre med 153, Valby med 18, Helsing med 54 og Annisse med 27 vogne. Fiskene blev kørt hver tredje uge således, at Mårum Sogn kørte med 14 vogne i én uge

og tre uger senere kørte sognene Mårum, Valby, Helsing og Annisse med henholdsvis tre, to, seks og tre vogne, altså ligeledes 14 vogne. Tre uger efter kørte Mårum Sogn så igen med 14 vogne osv. I alt blev det til 252 vogne om året. Mårum havde hele tiden den største byrde med de lange fiskerejser til København.

Andre sogne måtte dog ekstraordinært køre fisk direkte fra bl.a. Boeholm Dam og Gurre Sø til København, også selv om hele kørselsordningen blev ændret i 1698. For eksempel kørte Græsted, Blistrup og Tikøb sogne på tre dage i oktober 1694 med 61 vogne fra Boeholm Dam. Samme år var 42 karle fra Helsing Sogn i skoven med savskæreren for at skære tømmer og 12 vogne fra sognet kørte tømmeret til København: "*til fiskedammenes reparation*". I efteråret 1698 kørte Blistrup Sogn og Søborg Sogn på tre dage med fisk på 28 vogne fra Boeholms Dam til København: "*hvor de i Ko. Ma. [Kongelig Majestæts] damme skulle forsættes [udsættes]*".

Damanlægget udenfor København

På Østerbro i København ligger en gade med det særprægede navn *Fiskedamsgade*. Navnet stammer fra de kongelige fiskedamme, der lå her i slutningen af 1600-årene, som var endestationen for bøndernes fisketransporter. Der var tale om et anseeligt anlæg omgivet af en dyb, bred grøft. Inden for grøften lå flere lange damme, der kunne tørlægges fuldstændigt. Udover dammene var anlægget også udstyret med en fiskergård¹¹.

De lange fiskerejser, der var pålagt Mårum, Valby, Helsing og Annisse sogne i Kronborg Amt og Torup Sogn i Frederiksborg Amt, viste sig at være alt for belastende for bønderne. I en kongelig resolution af 23. september 1698 befalede Christian 5., at

fiskehoveriet med de lange kørsler i København, Frederiksborg og Kronborg amter blev ændret, således at der i stedet skulle opkræves fiskerejsepenge. Pengene skulle lignedes på hartkornet og bruges til at leje vogne til fremkørslen af fiskene. Byrden blev således fordelt på alle amternes bønder.

Fiskerejsepengene blev udbetalt til fiskemester Kaj Hardtman, som derefter lejede vognene. Begrundelsen var, at bønderne var meget efterladne med at levere fiskene til tiden. Bønderne opholdt sig lidt for meget på kroerne på vejen til København, hvorved fiskene led en del skade, som det hed. Man kan ikke undgå at tænke på den plagede bonde i Ludvig Holbergs "Jeppe på Bjerget", der blev skrevet kun et par årtier senere: Jeppe glemte helt sine gøremål, da han fik for meget indenfor vesten. En lidt anden forklaring fremgår af slutningen på hoverifortegnelsen fra 1698/99: 242 vogne i lange fiskerejser til København (14 vogne hver 3. uge), som bønderne nu giver penge for: "*efterdi de ikke selv har så dygtige bæster [heste], at de fiskene til den Kgl. Hofspisning i rette tid ufordærvet kan fremføre*".

Vogne og forspand år 1700

Amtsforvalter Caj V. Ahlefeldt i Frederiksborg Amt skriver 1701, i det der svarede til Kronborg Amts hoverifortegnelse, at foruden de i år 1700 omtalte rejser og forspand, udgiver amtet årlig i fiskerejse-skat 300 rigsdaler, som af fiskemesteren oppebæres, og derfor lejes borgervogne, som i stedet for bønderne udfører den levende fisk til hofspisningen. Bønderne i Kronborg Amt betalte 206 rigsdaler. Han skriver videre, at der ellers til fiskeriet ligger henimod 100 husmænd og indsiddere, som opvarter fiskedrætter på Arresø og Esrum Sø, foruden en

stor del af gårdmænd, der lige så vel som husmænd daglig ved fiskeriet med vogne og folk må gøre tjeneste med dammenes udfiskning og dæmningernes vedligeholdelse.

Fiskehoveriet i begyndelsen af 1700-tallet

Amtsforvalter Ahlefeldt døde i 1704. I hans efterladte regnskab nævnes en del bønder, der var dømt til pengebøder eller fængsel for ikke at have forrettet en del kørsler bl.a. fiskerejser, men som på grund af deres ringe vilkår ikke havde betalt noget. Nogle blev straffet med indsættelse i tårn eller med træhesten.

I Kronborg Amt blev der i 1708 brugt 16 mand dagligt på voddragningen på Arresø året igennem, og til fiskenes bortkørsel til: "*hyttefadet ved Frederiksborg*" blev anvendt to vogne, dvs. 720 vogne på årsbasis. På de andre småsøer, der angives til ni, lod fiskemesteren i 1708 drage i 56 dage med 20 mand dagligt, og til fiskenes kørsel blev anvendt 140 vogne.

Fra og med år 1709 blev også fiskedrætterne i Kronborg og Frederiksborg amter foretaget af lejede karle for "*fiskedrætspenge*", som "*boliger og husmænd*" skulle betale. Fiskemesteren fik udbetalt 750 rigsdaler af amtsskriveren til at leje fiskedrætskarle, der skulle drage fiskervoddene i begge amter.

Afslutning

Der er langt fra hoveriet i Esrum Klosters Brevbog 1497 og til det hoveri, som kronens bønder omkring år 1700 var udsat for, og som har haft et større omfang end det her har været muligt at berøre. Efterspørgslen efter ferskvandsfisk til hofspisningen resulterede i et omfattende hoveri, der yderligere

belastede de nordsjællandske bønder i en tid, hvor det øvrige arbejde for kongen var meget omfattende. Hoffets forbrug af ferskvandsfisk var sikkert ikke populært hos landbefolkningen, der stiltiende måtte se på, at tvangsarbejdet med kongens fiskeri i søer og damme medførte, at deres fæstegårde blev yderligere forsømt.

Appendiks. Ferskvandsfiskeri i nordsjællandske søer og damme

Annisse Dam

Ligesom der blev flyttet fisk fra Arresø til Annisse Dam, blev der også flyttet fisk fra Annisse Dam til Nybo Sø og andre af amtets småsøer og til Frederiksborg Amt. Den 19. februar 1691 kørte Valby, Ramløse og Tibirke sogne med 46 vogne til Frederiksborg Amt fra Annisse Dam, hvilket blev betragtet som lange rejser. Fiskerejserne fra Annisse Dam til Fiskergården varierede i juni 1694 fra fire vogne (Tibirke Sogn) til 15 vogne (Helsing Sogn) pr. dag.

Sognene blev fra sommeren til efteråret 1698 sat til at arbejde ved Annisse Dam. Alle Helsinges 25 vogne, Valbys 15 vogne og Annisses 12 vogne blev i maj/juni flere gange brugt ved rensning af dammen med *"gående folk"*. I efteråret 1698 var 305 vogne og 353 *"gående folk"* fra fem sogne ved dæmningen for at reparere den med blåler og tømmer fra Helsing skove. Da fiskedammen lå i Annisse Sogn blev alle dette sogns bønder og husmænd udkommanderet til at møde i fire dage.

Arresø

Arresø må betragtes som en af de mest interessante lokaliteter for fiskerihoveriet. Udover at være den sø, hvor det mest omfattende fiskeri fandt sted, så havde de omkringboende bønder efter gammel

skik tilladelse til at trække vod og fiske på søen (Rockstroh 1913, s. 3).

Fiskeriet blev varetaget på skift mellem bønder og husmænd i Holbo Herreds vestligste sogne: Annisse, Blistrup, Græsted, Helsing, Mårum, Ramløse, Tibirke, Valby og Vejby. Voddragningen foregik med deltagelse af sognenes *"gående folk"*, enten i nogle dage med *"al sognet"* eller med 16, 20 eller 24 karle om dagen fra et eller flere sogne.

Den 22. jan. 1691 var Annisse Sogns bønder: *"på søen"*, mens husmændene var på rævejagt. Samme dag var hele Vejby Sogns *"gående folk"* på rævejagt, undtagen Holløse-bønderne, der drog på Arresø. De fangede fisk blev efterfølgende kørt med sognenes vogne til Frederiksborg Fiskergård. Alt afhængig af fangstens størrelse og lasteevne varierede antallet af benyttede vogne fra dag til dag. I året 1693/94 blev der for eksempel kørt fisk i 2-10 vogne dagligt, og nogle dage endda endnu flere. I 1694/95 var det Ramløse Sogn, der var hårdest spændt for, hvad angik fiskeriet på Arresø. Her fiskede sognets *"gående folk"* 33 dage og kørte med 76 vogne og 19 heste i forspand. Valby Sogn fiskede 27 dage og kørte med 60 vogne. Helsing Sogn 16 dage med 57 vogne og 16 heste i forspand, og Vejby Sogn i 19 dage med 65 vogne. Hestene i forspand blev især brugt ved fiskeredskabernes flytning.

Lodskifterne i 1695/96 antegnes ikke, men det oplyses dog, at f.eks. Vejby Sogn i marts havde været på Arresø og lukket gærder ved Esrum, og i august både havde gjort Arresøs fiskedrætter og Esrums kornhøst. Andre sogne angives også for de samme dobbelthoverier ved Arresø og Esrum.

En oplysning viser, at der var mere end én båd på Arresø, idet Annisse Sogns husmænd hjalp til med at reparere: *"Ko. Ma. [Kongelig Majestæts] fiskebåde ved Arresø"* i to dage i marts 1699.

I året 1699/1700 er fiskeriet på Arresø meget detaljeret beskrevet. Der blev fisket omkring 18-20 dage hver måned, undtagen i begyndelsen af juli, hvor sognets folk sikkert var på høslet-lodskifte på Esum Ladegårds høvange, og i december og februar, hvor der kun blev fisket seks dage i hver måned; uden tvivl på grund af vintervejret.

Hvert sogn fiskede i op til fem dage ad gangen med 16 folk i: "gående tyng" eller som det nogle gange udtrykkes: "al sognet", og det samme sogn eller et andet kørte hver dag fiskene i vogne til Fiskergården eller andre søer. Efter nogle dages pause genoptog et andet sogn fiskeriet.

Ud over den store mængde fisk, der blev kørt til Fiskergården, blev der også transporteret levende fisk fra Arresø til udsætning i Kronborg Amts eller Frederiksborg Amts små søer og damme, ligesom der blev flyttet fisk imellem disse indbyrdes. Ramløse Sogn flyttede for eksempel i 1693/94 fisk i 37 dage fra Arresø til andre søer og damme. Hertil blev brugt 74 vogne fra maj til februar. Helsingør Sogn flyttede i februar 1694 fisk i fire dage til Annisse Dam på fire eller otte vogne daglig, og på andre tider fisk i tre dage til Nybo Sø på 51 vogne. Vejby Sogn kørte fisk til samme sø på 20 vogne på én dag. I året 1693/94 kørte 253 vogne fra syv sogne fra Arresø til andre søer og damme.

Boeholm Dam

Dæmningen for den dam, der blev kaldt Boeholms Dam eller Bogholms Dam, krævede istandsættelse med blåler og sand i september 1690, og den 30. august 1694 blev alle Tikøb Sogns husmænd sat til at rense: "grøften mellem Boeholms Dam og Bunderdammen formedelst [for at, fordi] Boeholmen skulle udløbe".

De fleste fisk blev kørt til Fiskergården. På to

Søholm Sø og Nybo Sø i Asminderød Sogn, 1878. Nybo Sø ses syd for byen og har betegnelsen g på kortet. Geodatastyrelsen.

dage i november 1698 blev dammen udfisket. Vejby Sogn måtte stille med 36 vogne for at transportere fiskene. En del gange i 1694/95 blev der kørt fisk direkte fra Boeholms Dam til hofspisningen i København udover de ordinære kørsler. Således kørte Blistrup Sogn 27. oktober 1694 med 16 vogne med fisk til Fiskergården og samme dag med 10 vogne med fisk fra dammen til København.

Esum Sø

Fiskeri på Esum Sø nævnes meget sparsomt. Esbønderup Sogn kørte i juni 1693 tre vogne med fisk fra "Esbe Sø" til Fiskergården, og i februar 1700 kørte Asminderød Sogn fiskeredskabet og båden fra Nybo Sø til Nødebo på fem vogne med to par heste i forspand. Herudover foregik der et mindre fiskeri fra Jonstrup, hvilket også må have været på Esum Sø. Esbønderup Sogn kørte otte gange mellem maj og juni 1693 med fisk fra søen til Fiskergården i en eller to vogne hver gang.

Gurre Sø

De både, der blev brugt ved fiskerierne, gav anledning til mange kørsler. I september 1692 blev der

Hornbæk Sø i Tikøb Sogn, 1877.
Geodatastyrelsen.

hentet en stenvogn fra Kronborg Ladegård til Gurre Sø for at transportere nogle både mellem søerne. Vognen, der var forspændt med fire heste og i øvrigt var fulgt af 16 karle for at løfte af og på, kørte bådene til Jonstrup. Herfra roede karlene dem over Esrum Sø til Nødebo.

Fiskeriet på Gurre Sø blev foretaget af 14, 20 eller 32 mand. I august 1694 var 20 karle daglig på søen i en uge. Senere på måneden blev fiskereds-kabet ført fra "Gurre Sø til Jonstrups Sø" på fire vogne med seks heste forspand. Fiskene, heriblandt gedder, blev ført til Fiskergården men også til Kobberhuset.

Hornbæk Sø

I perioden fra 1694 til 1700 blev fiskeriet på Hornbæk Sø foretaget af Tikøb Sogn, og fiskereds-kabet blev f.eks. kørt fra Gurre Sø 21. december 1694 og dagen efter til Søborg Sø på seks vogne. Den 17. marts 1700 kom: "fiskervodden og andet fiskered-

skab" fra Søborg Sø med syv vogne fra Blistrup Sogn til søen og efter to dages fiskeri, hvor 16 folk deltog, kørtes det til Clare Sø. Fiskemængden var ikke større end at 1-4 vogne kunne køre den til Fiskergården. Mellem 16 og 20 mand forestod fiskeriet på søen.

Kobberdammen, Kobberhuset og Teglstrup Hegn

Kobbermøllen og Kobberdammen er nævnt allerede i begyndelsen af 1600-årene i lensregnskaberne og har givet navn til Kobberhuset, der i en fæstet-liste fra 1709 kaldes Fiskerhuset eller Kobbermøllehuset, hvor der skal være et værelse til en fisker, som kan have tilsyn med fiskedammen.

Kobberhuset har sandsynligvis været brugt til opbevaringssted for voddene fremfor Fiskergården, fordi der i og omkring Teglstrup Hegn var så mange søer og damme. Tikøb Sogn kørte i året 1694 fiskereds-kabet otte gange mellem Kobberhuset, Frederiksborg, Nyrup Sø, Gurre Sø, Jonstrup Sø, Nybo Sø, Hornbæk Sø, Søborg Sø, Langesø og Arresø.

Langesø

Langesø findes ikke længere. Søen lå mellem Søborg og Firhøj. Den 16. marts 1691 kørte Esbønderup, Søborg, Græsted og Blistrup sogne med fisk i 46 vogne til Fiskergården og til småsøerne i Kronborg Amt. I årene 1691 og 1694 blev fiskene fra Langesø kørt til amtets andre søer og damme. Hver gang blev der brugt mellem 5 og 12 vogne fra Esbønderup, Søborg, Græsted og Blistrup sogne.

Nybo Sø

I året 1693/94 blev der på fem dage kørt fisk fra Arresø til Nybo Sø på 95 vogne fra Helsing, Ramløse og Vejby sogne. Tikøb Sogn kørte fisk fra søen

til København på to dage med seks vogne ud over de ordinære kørsler og Asminderød Sogn kørte tre dage med 13 vogne med fisk og seks vogne med fiskeredskabet til Fiskergården.

Asminderød Sogn trak vod i efteråret 1698 med 24 karle ad gangen i to dage og kørte med fisk på ni og fire vogne til Fiskergården og Frederiksborg damme.

Samme sogn fiskede og kørte fisk i 1699/1700 til Fiskergården med fra to til ni vogne. Båden og fiskeredskaber fra Nybo Sø blev kørt til Nyrup Sø og Nødebo.

Ramløse Sogn kørte to dage i juni 1699 fisk fra Annisse Dam til Nybo Sø på 26 vogne og Græsted Sogn måtte i januar 1700 køre den lange vej til Nybo Sø med fiskeredskabet på seks vogne med to par heste forspændt.

Nyrup Sø og Munke(gårds) Sø i Tikøb Sogn, 1877. Nyrup Sø ligger lige nord for byen og har betegnelsen 19 a på kortet. Geodatastyrelsen.

Tikøb Dam

Normalt nævnes fiskearterne ikke, men ved to kørsler omtales flytning af karper og gedder fra Tikøb Dam til Fiskergården. Fiskene flyttes mest af Tikøb Sogn eller de nærmeste sogne, mens fiskene blev flyttet så langt væk som til en dam ved Hørsholm med otte vogne, og voddet til Hiorteholms Dam ved Frederiksborg med tre vogne.

Søborg Sø og ålekiste

Fiskeriet på den nu tørlagte Søborg Sø blev fortrinsvis varetaget af Søborg Sogns bønder og delvist af de nærmest liggende Blistrup, Græsted og Esbønderup sogne. Fra søen blev der både kørt fisk til Fiskergården og til andre søer og damme.

Ved udløbet af søen lå en ålekiste, hvorfra der nogle gange nævnes kørsler med ål. Blistrup Sogn kørte f.eks. i oktober 1690 med ål på 14 vogne til Fiskergården. Ålekisten og åen behøvede reparationer. I august-september 1698 kørte sognet kongens tømmer med værktøj til ålekisten, og vogne

Tikøb Dam og Gurre Sø i Tikøb Sogn, 1877. Tikøb Dam ligger midt i byen og har betegnelsen 16 på kortet. Geodatastyrelsen.

og sognets husmænd udbedrede stedet med blåler på amtmand Rabens ordre.

Oprensningen af Gilleleje Mølle Å var et årligt arbejde i august-september, som en mand af hver gård, fra næsten alle sogne, deltog i: hvert sogn med alle "gående folk" på sit afsnit og med alle sognets vogne til at køre det oprensede bort. Det samme arbejde blev også foretaget ved Esrum Mølle Å.

Fiskeredskabet blev i december 1698 transporteret mellem søen og Hornbæk og en "fiskege" kørt til Gurre Sø, men der blev også af Søborg Sogn kørt et vod fra søen til Hørsholm, hvor det skulle bruges i sognet. Til turen brugtes fem vogne med fem par heste i forspand.

Noter

1. Christensen 1886, s. 182.
2. "Ecker og Arbejd", 1693/94, nr. 49 og 1695/96, nr. 66.
3. Rockstroh 1913, s. 3.
4. "Ecker og Rejser", 1699-1700 nr. 76, Søborg Sogn.
5. Rockstroh 1913, s. 5.
6. Bricka 1885-2005, [1653] s. 394 ff.
7. Rockstroh 1913, s. 5.
8. Bricka 1885-2005, [1653] s. 394ff.
9. "Ecker og Arbejd", 1695/96, nr. 66.
10. Kongelig Resolution, nr.11.031.
11. Rockstroh 1913, s. 24-25.

Litteraturliste

Bricka, C. F. m.fl. (red.) 1885-2005: *Kancelliets Brevbøger* vedrørende Danmarks indre Forhold. I Uddrag, København. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287765> (24.9.2017).

Christensen, B. m.fl. (red.) 2002: *Esrum Klosters Brevbog*, København: Museum Tusulanums Forlag, I-II.

Christensen, C. 1886-1891: *Agrarhistoriske Studier*, København: J. H. Schubothes Boghandel, I-II.

Høy, T. og Dahl, J. 1996: *Danmarks Søer. Søerne i Frederiksborg Amt*, Skodsborg: Strandbergs Forlag.

Rockstroh, K. C. 1913; "Om Ferskvandsfiskeriet i Nordsjælland omkring Aar 1700", *Fra Frederiksborg Amt*, s. 1-43

Arkivalier

Rigsarkivet, Frederiksborg Amts Jordebogsregnskaber: Regnskabsår: 1693/94-1696/97, 1700, 1703/04. Bilag: hhv. nr.10, 11, 65, 73, 92, Litra K. Film: M19.603-M19.610.

Rigsarkivet, Kronborg Amts Jordebogsregnskaber: Regnskabsår: 1690/91-1696/97, 1698/99-1699/1700, 1708. Bilag: hhv. nr.43, 51, 42, 49, 27,66,75,75,76,LitraK.Film:M19.596-M19.598, M19.604-M19.605 og M19.607.

Markbogen 1682: Hillerød. Rigsarkivet.

Rigsarkivet, Rentekammeret: Rentekammerets kongelige resolutioner (1660-1719). <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/75/6754/18484358> (24.9.2017).